

## Haderslev Dalen

Haderslev Dalen, som også betegnes Haderslev tunneldal, strækker sig over ca. 25 km fra Haderslev Fjords udmundning i Lille Bælt i øst til Vojens i vest.

Dalen er sandsynligvis dannet ved at vandløb har eroderet sig dybere ned i landskabet, fordi vandstanden i verdenshavene faldt ved istidernes begyndelse.

Da gletscherne senere nåede Danmark, skød de op igennem de lave områder og uddybede derved også Haderslev Dalen.

Ved slutningen af sidste istid, for ca. 15.000 år siden, fungerede Haderslev Dalen som tunneldal, hvor smeltevand under isen blev presset ud mod en gletcherport ved Vojens, hvorfra det løb ud over sletten mod vest.

Fra små bække samles vandet i tunneldalens mange vandløb, som ender i Tørning Å. Siden middelalderen har man ved opstemning af åen udnyttet vandet til at drive forskellige former for mølleri ved Tørning, Christiansdal og Haderslev. Det er disse opstemninger af vandet, der har skabt søerne, Stevning Dam og Haderslev Dam.



Tørning Mølle og Stevning Dam

## Hvad kan man opleve i tunneldalen?

Et tæt net af små veje og stier giver gode muligheder for at opleve tunneldalens natur og landskab til fods og på cykel.

Området kan også fortælle en spændende kulturhistorie. Ved Tørning kan man se resterne af én af de mægtigste middelalderborge i Sønderjylland. På Tørning Mølle kan man opleve, hvordan vandkraften er blevet brugt til at male korn til mel. Ved Christiansdal minder vandkraftværket om, at der her har været forskellige former for industri siden 1770'erne. Både ved Tørning og Christiansdal er der udstillinger, som fortæller om områdets historie.

Ved Christiansdal findes der en primitiv lejrplads, hvor man kan overnatte og tænde bål.

En fisketur langs Stevning Dam eller en tur i kano på Haderslev Dam hører også til aktivitetsmulighederne.

## Tunneldalstierne

I tunneldalen mellem Haderslev og Vojens er der afmærket 4 vandreruter, som giver mulighed for at gå rundture. Man kan også vandre hele strækningen fra Haderslev til Vojens, ialt ca. 14 km.

Vandreruterne er indtegnet på kortet i denne folder, og de er afmærket med farvede pile på skilte langs ruterne.

Ruterne følger mark- og skovveje, samt smalle trampestier. Derfor er det en god ide at bruge solidt fodtøj. Stejle strækninger med trapper er vist med en særlig signatur på kortet.

Kortet viser også de afmærkede cykelruter, som går gennem området. Du kan også bruge kortet til selv at kombinere en vandre- eller cykeltur.

## Praktiske tips

Der er gode muligheder for at nå ud til vandreruterne ved at benytte busforbindelserne mellem Haderslev og Vojens, f.eks. til Styding eller Hammelev.

Vil du på fisketur, kan du købe fiskekort til Stevning Dam og Haderslev Dam hos Haderslev Turistbureau og ved Tørning Mølle. Du kan sejle i kano på Haderslev



Dam og på Tørning Kanal op til Christiansdal. Kanoer kan lejes ved Haderslev Vandrerhjem, tlf. 74 52 13 47.

Ønsker du yderligere information om seværdigheder, overnatningsmuligheder m.v. kan du henvende dig til:

Haderslev Turistbureau tlf. 74 52 55 50  
Vojens Turistforening tlf. 74 54 06 00



Dybdal



Tørning Kanal

## Pamhule og Hindemaj

Pamhule Skov og skovene Hjelmvrå, Sandkule og Teglholt er statsskove, som administreres af Haderslev Statsskovdistrikt.

Pamhule Skov er den største skov i området, den er ca. 300 ha. Det er en meget frugtbar skov, med et rigt plante- og dyreliv. De mange bakker og skrænter imod tunneldalen har været for stejle og utilgængelige til at der kunne drives landbrug på dem, derfor har skoven fået lov til at udvikle sig.

I 1935 udvidede man landbrugsarealet ved at inddæmme og aflægge mosen Hindemaj vest for Haderslev Dam og omlægge Tørning Å til en kanal. Gennem dræning og pumpning lykkedes det at skabe et 60 ha stort engareal i Hindemaj, som blev brugt til græsning og kornavl. Af hensyn til naturen blev der i marts 1994 sat ca. 47 ha af engene i Hindemaj under vand. Det forbedrer den selvrensende effekt af det vand, der fra



Tørning Å løber ud i Haderslev Dam, samtidig med at der er skabt et nyt naturområde med et rigt fugleliv. Naturgenopretningsprojektet er gennemført af Haderslev Statskovdistrikt og Sønderjyllands amt.

## Dyrehave

På sydsiden af Haderslev Dam er der i 1994 anlagt en 100 ha stor dyrehave med ca. 75 dådyr. Antallet af dyr forventes øget til 150-200. Ca. halvdelen af dyrehaven er skov, resten åbne græssletter og enge.

## Christiansdal

Christiansdal har engang været industriområde. I 1772 blev der her oprettet en blikfabrik, som udnyttede vandkraften. Transporten af malm og færdige blikplader foregik på Tørning Å og Haderslev Dam. Siden da har flere industrier afløst hinanden. Der har i forskellige perioder været lærredsvæveri, blegeanstalt, oliemølle, glasstøberi og spejlglasfabrik. Den lidt afsides beliggenhed og transportforholdene betød, at industrierne aldrig blev virkelig givtige. I 1907 brændte det hele, og i 1911 blev der bygget et vandkraftværk. Værket producerer stadig el og er indrettet som museum, hvor man kan studere områdets historie.

## Tørning

På voldstedet ved Tørning Mølle lå der i middelalderen en af de største og vigtigste borge i Sønderjylland, Tørninghus. I 1300 og 1400-tallet spillede borgen en stor rolle i kampene mellem danske konger og hollandske grever. Borgen blev forgæves belejret og angrebet af den danske kongemagt.

Borgen lå på en høj bakkehalv, som strækker sig ud i tunneldalen. Herfra var det muligt at kontrollere de vigtigste veje op gennem Jylland. 1597 brændte borgen, og i dag ses kun det vældige voldsted og enkelte murrester. Går man lidt mod syd ad vejen mod Tørninggård, ses sporene af de vældige voldgrave.

Tørning Mølle har haft nær tilknytning til borgen og er sandsynligvis lige så gammel. Møllen er brændt flere gange - sidst i 1907, hvorefter den er genopbygget og nu står som et fint eksempel på industrimøllebyggeriet i begyndelsen af dette århundrede.

Voldstedet og Tørning Mølle er åben for offentlig adgang. Der er indrettet et informationscenter om området i Herredsfogedens hus ved møllen.

## Cykel- og vandreruter

Vil du vide mere om de regionale cykel- og vandreruter, som går igennem området, kan du købe folde-*ruten Hærvejen til fods og på cykel* og cykelrutekortet *Sønderjylland på cykel* hos boghandlere, turistkontorer og hos Dansk Cyklist Forbund, tlf. 33 32 31 21.

Der findes en folder i serien *Vandreture i statskovene*, som beskriver andre vandreture i Pamhule og Haderslev Sønderkov. Den fås på biblioteker og turistkontorer, samt ved Haderslev Statskovsdistrikt, tlf. 74 52 21 05.

## Andre vandreture

Har du lyst til at opleve andre egne af Sønderjylland, kan du hente ideer i amtets turfoldere:

- Gendarmstien langs Flensborg Fjord.
- På tur i Tøndermarsken
- Gelsådalene ved Gram.
- Gram Slotspark.
- Varnæs.
- Frøslev Mose.
- Tingdal Plantage, Hjerpsted.
- Kalvø-stien.
- Naturstier ved Skamling.
- Æ Markmandssti.

Folderne fås på de lokale turistkontorer, biblioteker og campingpladser samt ved henvendelse til Sønderjyllands amt, Miljøområdet, tlf. 74 33 54 58.

## Naturvejledning

Amtets naturvejleder arrangerer ture og står til rådighed med forslag og ideer til aktiviteter. Naturvejlederen træffes tirsdag kl. 13-16, tlf. 74 33 55 61.



Udgivet i 1995. Genoptrykt i 2000



# Tunneldalstierne



### Stevning

#### Dam ruten 8 km

Fra parkeringspladsen ved **Thyrashul** (1) går ruten langs **Dybdals Bæk** (2) gennem en dal med stejle skrænter. På strækningen fra Thyrashul til **Tørning Mølle** (3) er ruten en trampesti. Her kan man ikke cykle eller køre med barnevogn. En del af strækningen fører over enge med græssende kreaturer.

Nord for Stevning Dam er der en flot udsigt over søen, skoven og engene. Herfra er der mulighed for at lave en afstikker op igennem slugten til Hammelev (4).

Ved **Tørning Mølle** (3) kan man besøge selve møllen, som er åben i perioden fra 1. maj til første søndag i september. Alle dagene fra kl. 13 - 17. Over for møllen ligger Herredsfogedens hus, hvor der er en udstilling om områdets natur, historie og seværdigheder.

Fra Tørning Mølle følger man vejen gennem Sandkule skoven til landsbyen Gammel Ladegård. Tilbage mod Thyrashul går ruten gennem den øverste del af tunneldalen, et bakket terræn med dale, skove og enge.

Vandreruten langs Hærvejen danner stiforbindelse ind til Vojens. I sin fulde længde går den fra Viborg til Padborg.

### Christiansdal ruten 7,5 km

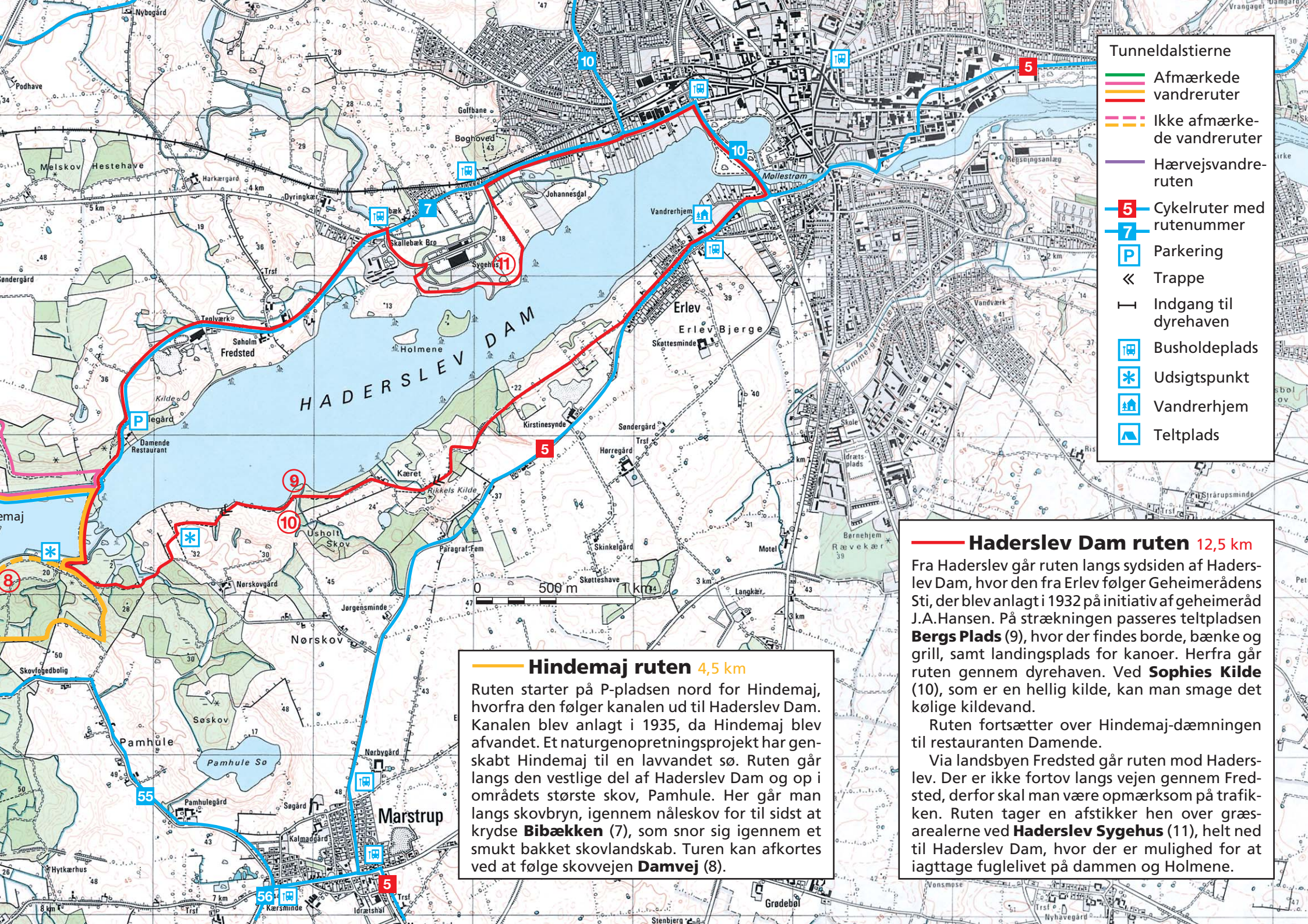
Ruten starter ved **Tørning Mølle** (3). På vej mod Christiansdal følger ruten den kanal, der i 1862 blev anlagt for at føre vand fra Stevning Dam til **Christiansdal Vandkraftværk** (5). Ruten går syd om Christiansdal og krydser Tørning Å på en træbro, lige under motorvejens store betonbro. Vandkraftværket er kun åben efter aftale. Kontaktstedet er Vojens Turistbureau tlf. 74 54 06 00.

Ved Christiansdal findes der en primitiv overnatningsplads og et toilet. Ruten fortsætter til Hindemaj, hvor den følger **Tørning Kanal** (6), der blev anlagt i 1935, da Hindemaj blev afvandet. Fra Haderslev Dam går ruten op gennem skoven og over agerland til Hammelev, hvorfra man følger den gamle kirkesti tilbage til Tørning Mølle.

Ruten kan afkortes ved at følge vejen fra Christiansdal til Hammelev.



Hunde skal føres i snor



- Tunneldalstjerne**
- Afmærkede vandreruter
  - Ikke afmærkede vandreruter
  - Hærvejsvandreruten
  - 5 Cykelruter med rutenummer
  - 7 Parkering
  - P Trappe
  - ≪ Indgang til dyrehaven
  - ☰ Busholdeplads
  - ✳ Udsigtspunkt
  - 🏠 Vandrerhjem
  - 🏕 Teltplads

**— Hindemaj ruten 4,5 km**

Ruten starter på P-pladsen nord for Hindemaj, hvorfra den følger kanalen ud til Haderslev Dam. Kanalen blev anlagt i 1935, da Hindemaj blev afvandret. Et naturgenopretningsprojekt har genskabt Hindemaj til en lavvandet sø. Ruten går langs den vestlige del af Haderslev Dam og op i områdets største skov, Pamhule. Her går man langs skovbryn, igennem nåleskov for til sidst at krydse **Bibækken** (7), som snor sig igennem et smukt bakket skovlandskab. Turen kan afkortes ved at følge skovvejen **Damvej** (8).

**— Haderslev Dam ruten 12,5 km**

Fra Haderslev går ruten langs sydsiden af Haderslev Dam, hvor den fra Erlev følger Geheimerådens Sti, der blev anlagt i 1932 på initiativ af geheimeråd J.A.Hansen. På strækningen passeres teltpladsen **Bergs Plads** (9), hvor der findes borde, bænke og grill, samt landingsplads for kanoer. Herfra går ruten gennem dyrehaven. Ved **Sophies Kilde** (10), som er en hellig kilde, kan man smage det kølige kildevand.

Ruten fortsætter over Hindemaj-dæmningen til restauranten Damende.

Via landsbyen Fredsted går ruten mod Haderslev. Der er ikke fortovej langs vejen gennem Fredsted, derfor skal man være opmærksom på trafikken. Ruten tager en afstikker hen over græsarealerne ved **Haderslev Sygehus** (11), helt ned til Haderslev Dam, hvor der er mulighed for at iagttage fuglelivet på dammen og Holmene.